

❖ סימן יג צפון ❖

פרק א

מצוות אפיקומן

א: כמה ביאורים ניתנו לשם "אפיקומן" וראה בהערה יסג.

ב: נחלקו הראשונים האם עיקר חיוב אכילת מצה הוא האפיקומן או שהוא המצה שאכלו מקודם יסד.

הערות והוספות

יסג הרשב"ם (פסחים קיט: "כגון") כותב "לשון אפיקומן הוציאו והביאו מיני מתיקה", והיינו שלאחר אכילת קרבן פסח אין לגמור את הסעודה עם מיני מתיקה (וזה הלשון אין מפטירין אחר פסח, אפיקומן) והוא משום שאסור לאכול כלום אחרי אכילת קרבן פסח. בדומה לזה כותב הרמב"ם בפיה"מ (י ח) ואפיקומון, הם הפירות שמפטירין בהן אחרי האכילה. במהרי"ל (סדר הגדה סוסי"מ) כותב "אפיקומן פי' אפיקו נימא ר"ל נצא לישן ולא נאכל יותר. פי' אחר אפיקו מני פי' הוציאו כלי אכילה". וברע"ב (י ח) כותב "אני שמעתי לשון יפטירו בשפה (תהלים כב). כלומר פותחין ואומרים, ורבותי פירשו לשון הנפטר מחבירו, כשנפטרינ מן הסעודה אין מסיימין אותה באפיקומן, באפיקו מניינו, כלומר תוציאו כלים מכאן ונלך ונאכל במקום אחר, לא פת ולא שום דבר, גזירה דלמא אתי למיכל מן הפסח בשני מקומות. אבל לאכול דברים אחרים במקומו הראשון שרי, ובלבד שלא יעקר מחבורה זו לאכלם עם חבורה אחרת. ואית בגמרא מאן דפירש אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, אפיקו מיני מתיקה. דלאחר שאכלו את הפסח אין נפטרינ מן הסעודה באכילת מיני מתיקה ופירות שרגילין לאכול לקנוח סעודה ואפילו במקומן, שלא יאבד טעם הפסח מפיו. וכן עיקר", ועיי' תפארת ישראל (פסחים י יכין טא). ובתוס' רע"א שם כותב בשם ספר תשבי "תמוה לי איך לא ידעו שהוא לשון יון ממש אפיקומן נקרא סעודה גדולה ומה שנקרא אחרי הסעודה נקרא אפיקומן". ומדרש תלפיות (מבעל "שבט מוסר" ערך אפיקומן) מביא עוד שני טעמים וזה לשונו "אכילת האפיקומן זכר לקרבן פסח ועל ידי קרבן ה נתפרסם במצרים שאין ממש בע"ז שהרי הטלה שהיה יראתם שחטוהו ישראל ולא יכול להציל את עצמו נודע ונתפרסם כי מלכותו בכל משלה" והיינו אפיקו מין, להוציא את האמונה בע"ז מעצמו. ועוד טעם כותב שם שזה נוטריקון אפיק מן – שהקב"ה הוציא (אפיק) אותנו מ-"נ" חמישים שערי טומאה. ובסדר הערוך (קנ"ג) מביא שבמש"כ (בראשית כז לה) "בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" פרש"י והתרגום שבמרמה היינו בחכמה, משום שיעקב הביא ליצחק שני גדי עזיים שאחד מהם היה לקרבן פסח, וזה היה חכמתו שיצחק יאכל אפיקומן ואח"כ אסור לאכול כלום ולא יוכל לטעום ממאכלי עשיו, ורמז לדבר "במרמה" גימטריא "אפיקומן". ואף שעיקר המצוה כאן הוא לאכול אפיקומן, שם הסימן נקרא "צפון", ועי' להלן (הערה רצא) בשם שפת אמת.

יסד דעת רש"י ורשב"ם (פסחים קיט: "אין") שעיקר חיוב אכילת מצה בליל פסח הוא של האפיקומן, ומה שאין מברכים עליו ברכת על אכילת מצה "דלאחר שמילא כריסו הימנו היאך חוזר ומברך עליו". אולם, הרא"ש (י לד) כותב "דאותה מצה (של האפיקומן) אינה לשם חובה אלא אוכלין אותה זכר לפסח שהיה נאכל על השובע באחרונה", ולכאורה פשוט שלדעת רש"י אע"פ שא"א לברך על האפיקומן מ"מ לפחות בברכת המצה יוציא את האפיקומן ואילו

ג: יהא זהיר לכתחילה לאכול את האפיקומן קודם חצות, ומי שאינו מקפיד על כך, ובפרט אם אכל מצה לפני כן, נתלה על אשלי רברביה.

הערות והוספות

לרא"ש הואיל ואינו אלא זכר אין צורך לברך עליו כלל. וכן לדעת רש"י והרשב"ם צריך מעיקר דדינא לאכול האפיקומן בהסבה. השו"ע (תעז א) כותב "לאחר גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה תחת המפה כזית כל אחד, זכר לפסח הנאכל על השובע" שנראה שס"ל כרא"ש (ועי"ש בגר"א "זכר"), ובכל זאת הפמ"ז (תפז מ"ז) כותב "וכיון בברכת אכילת מצה אכריכה ואפיקומן, על כן להסיח שיחה בטילה אין להסיח עד לאחר אפיקומן", הרי שחשש לכתחילה לשיטת רש"י והרשב"ם שהברכה יהיה גם על האפיקומן. ובשעה"צ (תפז ד) לגבי מי שאכל את האפיקומן שלא בהסבה (ועי' להלן פרק ג סעי' ח הדינים בזה) כותב "שמדעת רש"י ורשב"ם משמע דבאפיקומן יוצאין עצם המצוה דאכילת מצה אלא שתקנו לברך בתחלת הסעודה, וצריך באמת לכוון בברכה לפטור גם האפיקומן, ולדידהו בודאי צריך לחזור ולאכול בהסבה". ועי' עוד כה"ח (תעה לח). בהליכו"ש (ט דב"ה עה) הסתפק מרן הגרשז"א לדעת רש"י ורשב"ם במי שלא בירך על אכילת מצה האם יש לו לברך ברכת על אכילת מצה על האפיקומן ונאמר דסברא של "אחר שמילא כריסו" הוא רק לכתחילה או אפילו בדיעבד אין מברכים על האפיקומן, וצ"ע.

יפה לשון השו"ע (תעז א) ויהא זהיר לאוכלו קודם חצות, ושם בביה"ל ("וייהא") מבאר שהרי בגמרא (פסחים קכ:) נחלקו ר"ע וראב"ע, שראב"ע לומד מהקישא שצריכים לאכול את קרבן פסח עד חצות ור"ע לומד שאפשר לאוכלו "עד שעת חיפזון", והיינו כל הלילה. ושם בהמשך הגמרא נאמר "אמר רבא אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה - לא יצא ידי חובתו", והיינו שמאחר ומצה איתקיש לפסח, וקרנן פסח לדעת ראב"ע אינו אלא עד חצות, ה"ה שמצה אסור לאכול אלא עד חצות, א"כ לדעת ר"ע מותר לאוכלו כל הלילה. ונחלקו הראשונים הלכה כמאן. הרמב"ם (חמץ ומצה ו א) פוסק כר"ע שזמנה כל הלילה משום שהלכה כר"ע מחברו (מגיד משנה, ועי' להלן ח"ע שפה בשם העמק ברכה), ואילו הרא"ש (לח) פוסק כראב"ע משום שמצאנו כמה סתמי משנה כוותיה (ברכות ט. זבחים נו.); וכן שאר ראשונים שיש שפסקו כר"ע ויש כראב"ע. ובב"י מוסיף "ומיהו נכון להחמיר כרבי אלעזר דאפשר דרבי עקיבא מודה להרחיק את האדם מן העבירה וכן היה נוהג רבינו תם למהר לאכול אפיקומן קודם חצות" (וכי' בדרכי"מ שכ"כ בר"ן בפסחים) וכ"כ בביתור הגר"א. ומסיק הביה"ל "והנה משום זה החליטו הרבה אחרונים דאף דבודאי חייב לאכול מצה אף כשאחר לאחר חצות דשמא הלכה דמן התורה זמנו כל הלילה עכ"פ לא יברך על אכילת מצה דספק ברכות להקל". וכמובן שהיינו לגבי מצוות אכילת מצה, דאלו על אפיקומן בלא"ה לא מברכים. ובמעשה רב (קצא) כותב כן גם לגבי אפיקומן, אולם פשוט שאם נתאחר עד אחרי חצות וודאי צריכים לאוכלו עדיין (עי' פמ"ג א"א א וערך השולחן תעז ה) והוא ק"ו ממצה. **אולם, מצד שני** הרבה גדולי עולם שלא הקפידו על אכילת אפיקומן לפני חצות, וכן בישועת יעקב (תעז) מביא תשובה שהשיב לחכם אחד על שאי אפשר לו להקדים אכילת אפיקומן לפני חצות, וכתב שיכול לסמוך על שיטת הרמב"ם שמותר לאכול אותו גם אחרי חצות. וכן מובא בליקוטי חבר בן חיים (ח"ג הקדמה הנהגת החתנים) שרבו מרן החתנים לא הקפיד לאכול את האפיקומן לפני חצות, וכי"ה במנהגי חתנים (י ד). וכ"ה בנטעי איתן (מהגר אברהם זאקהיים, "תולדות חיים" עמוד מט) שאצל הנצי"ב אכלו את האפיקומן אחרי חצות "והנצי"ב היה אומר שאע"פ שדין הוא לאוכלו לפני חצות אך שם לא היה כ"כ הרבה תלמידים שיש צורך להכין ולהגיש לכולם את המאכלים על כן אפשר להתיר את אכילת האפיקומן אחר חצות ודי לנו אם אכלנו כזית ראשון לפני חצות". וכן מצאנו בספר "שם ושארית לנפש חיה" (שו"ת א) תשובה שכתוב ר' לייבל אייגר ומציין לעיין בישועות יעקב (הי"ל) שהאריך בדבר לשואל, וכותב שהשואל היה הרה"ק ר' לייב מסאסוב

ד: ומי שרואה שלא יספיק להגיע לאכילת אפיקומן עד חצות, יש אומרים שיכול לעשות תנאי, לאכול מצה, להמתין עד חצות ואז להמשיך באכילתו. וגדולי האחרונים נחלקו בזה.¹

הערות והוספות

שאם נתעכב אכילת האפיקומן מחמת הכנות הנעשים לזה, אפשר לאוכלו גם מאוחר יותר. המנחת אלעזר (ב נח) מביא "מנהג הצדיקים והחסידים שששים בעבודתם בקודש בליל התקדש חג ומאריכים מחמת חיבת הקודש לילה כיום יאיר להם" ואינם מספיקים את חצות, ודן בזה שהואיל והוי דרבנן יש מקום להקל ובפרט בלילה השני דהוי תרי דרבנן. וגם רבינו בעל שבת הלוי (ט סוסי"א) כאשר נשאל על כגון דא, כותב "אם הדבר נוגע לחינוך בנים אפשר לסמוך על מרן הח"ס ועוד גדולי הדורות שלא היו משנים כלום גם אחרי חצות הלילה, וסמכו על ראשונים שסברו כן". ובאמת לשון השו"ע בזה (המובא לעיל) הוא "יהא זהיר" משמע שאינו חיוב גמור, רק זהירות (עי' כה"ח יב).

רסו לעיל (הערה הקודמת) הבאנו שנחלקו ר"ע וראב"ע האם צריכים לאכול את הרבן פסח, וה"ה המצה, עד חצות או אפשר לאוכלו כל הלילה ולא הוכרע בזה הלכה כמאן. האבני נזר (שפא ה) לומד שלדעת ראב"ע שצריכים לאוכלו עד חצות, ה"ה שהאיסור אכילה אחרי אפיקומן אינו אלא עד חצות, ולפי זה, הוא מציע "על כן נראה דאם בתחילת הסעודה או באמצע רואה שהוא קרוב לחצות, יאכל כזית מצה על תנאי, אם הלכה כר' אלעזר בן עזריה יהיה (האכילה שאוכל כעת) לשם אפיקומן, וימתין עד לאחר חצות ויאכל סעודתו. ואחר כך יאכל שנית אפיקומן ויוצא ממה נפשך, אם הלכה כראב"ע עד חצות (א"כ לפי דבריו) יוצא במה שאכל (האפיקומן (ה)ראשון, ומה שאכל אחרי חצות לא מעלה ולא מוריד (שהרי)אחר חצות מותר לאכול דברים אחרים, ואם הלכה כרבי עקיבא דמותר לאכול אפיקומן) עד שיעלה עמוד השחר (א"כ מה שאכל בראשונה אינו כלום, ומה שיאכל אחרי הסעודה עוד מצה, בזה) יוצא באפיקומן השני". דברי האבני נזר הללו נידונו בארוכה באחרונים. בהגדש"פ מבית לוי (צפון אות ז) מובא התנאי הנ"ל של האבני נזר וכותב "ואמר הגר"י? על עצה זו נאה הדבר למי שאמרו אך למעשה אפילו תנאי אינו צריך" (ובכוונת הרב שאינו צריך אפילו תנאי, עי' אבני ישפה בסמוך). ויש לציין כי בשו"ת אבני ישפה (ד סח) כותב שבדוראי כוונת האבני נזר היה רק אם הספיק לאכול מן הסעודה כדי שביעה שאם לא כן הרי שאינו יוצא ידי חובת אכילת אפיקומן ושכן מבואר במ"ב (תעז יג) שכותב "שאם שכח לאכול אפיקומן ואינו יכול לסמוך על המצה שאכל בתחילה מדין מוציא מצה ועל כן חוזר ואוכל אפיקומן, דלא יצא מצות אפיקומן בזה (במצה של מוציא מצה) דהא בעינן שיהא נאכל על השובע", הרי שאכילה על השובע מעכב אפילו בדיעבד (ועי' להלן ב ב לגבי אכילת אפיקומן על השובע), משא"כ אכילת דברים אחרים אחרי האפיקומן אינו מעכב (ועי' להלן ס"ק רפד). בשו"ת מנחת יצחק (ט מז ומח) כותב שעדיף שלא לעשות את התנאי הנ"ל שהרי בכך מגלה דעתו שאף אם באמת הלכה היא כמו ר' עקיבא (שמותר עד עלות השחר) הרי הוא אינו רוצה לקיים מצוות אפיקומן לפני חצות, והרי י"א שגם לר"ע לכתחילה יש לאכול אפיקומן לפני חצות, רק שלדעתו בדיעבד יצא עד עלות, נמצא שאם עושה תנאי, מפסיד את ה-לכתחילה של ר"ע, אלא יאכל מצה בלי תנאי וימתין עד חצות, וימשיך סעודתו. **אולם יש החולקים על דברי האבני נזר**. מאידך, הגאון בעל אגרי"מ (ה לה.ח) מקשה על האבני נזר ומתו"ד שואל שהלא גם לר"ע צריך לכתחילה עד חצות, ומסיק שכל דברי האבני נזר צ"ע (וכן מובא ממנו בקובץ עם התורה מהדורא בתרא קובץ ז עמ' 5) וכן בשו"ת קנין תורה (ה מ) הקשה על האבני נזר ומסיק שגם לדעת בעל הישועות יעקב (תעז) שעיקר דינא כר"ע, מ"מ קשה לומר שעצת האבני נזר הוא כעצה טובה לכל אדם. וכן בהגדת הגריש"א מובא שאין כדאי לסמוך על התנאי של האבני נזר. ובמועדים וזמנים (ה רנא בהערה) העיר שאפילו למ"ד שקרבן פסח עד חצות היינו רק מעשה

ה: אם שכח לאכול את האפיקומן, הדין כך;

◀ אם נזכר לפני שהתחיל ברכת המזון, אפילו אם כבר אמר "הב לן ונברך", אוכל את האפיקומן ואינו מברך המוציא.

◀ אם כבר התחיל ברכת המזון, גומרו, נוטל ידיו בלי ברכה, מברך המוציא ואוכל את האפיקומן.

◀ ואם כבר בירך על הכוס, האדינא שברוב לא נוהגים לברך ברכת המזון על

הערות והוספות

האכילה אבל אינו נעשה נותר עד הבוקר וא"כ אסור לאכול אחריו עד הבוקר לכו"ע, ועיי"ש מש"כ עוד. ויש לציין עוד שבתוספת מעשה רב (פסח קפט אות נב) מובא "שפעם אחד האריך בהגדה וכו' והביט במורה שעות שחצות ממשמש ובא אז תיכף צוה לאכול אפיקומן ונשאר כל המאכלים ומיני מגדים על השולחן ולא אכל שום אחד מהם ואפילו אשתו וב"ב". ומה שצריך לשתות יין מדין שמחת יו"ט, ואפשר שסמך את עצמו על הארבע כוסות, וחייב בשר ס"ל שאינו אלא מדברנן, ואכילת אפיקומן לפני חצות הוא בדיעבד יותר גדול, ואפשר דס"ל עוד שאכילה שלא על השובע אינו מעכב (ודלא כמו שהבאנו לעיל בסמוך מהמ"ב), וצ"ע בזה.

רסו שו"ע (תעו ב) ובמ"ב (ח) מסביר "דאף דבסימן קע"ט י"א דאם אמר הב לן ונברך הוי היסח הדעת ואם ירצה לאכול צריך לחזור ולברך הכא אתכא דרחמנא סמכינ דאין תלוי בדעתו דהא צריך לקיים רצון ה' ובודאי השכחה גרמה לו שיטול ידיו או לומר הב לן ונברך ולא הסיח דעתו לגמרי". אולם אם ידע שיש מצווה לאכול אפיקומן ולא שכח ממנו, רק היתה לו איזה סיבה שלא רצה לאוכלו, ככה"ל לא אמרינן אתכא דרחמנא סמכינ אלא חוזר ומברך המוציא ואוכל אפיקומן (שש"כ ס' הע' קלח והליכוי"ש ט דב"ה ח).

רסח שו"ע שם (תעו ב) "ואם לא נזכר עד שבירך ברכת המזון, אם נזכר קודם שבירך בורא פרי הגפן יטול ידיו ויברך המוציא ויאכל האפיקומן", וברור שה"ה גם אם רק התחיל ברכת המזון כל שאמר כבר בא"י אמ"ה. ואם אמר רק ברוך אתה לכאורה אינו גרוע מאם אמר רק הב לן ונברך ויפסיק מיד ויאכל האפיקומן. ואם אמר כבר שם השם נראה שכדאי לומר "למדני חוקיך" (כמבואר במ"ב קיד כ וקפח כב שבכדי להציל את עצמו מברכה לבטלה יאמר למדני חוקיך, ואף דהתם הוי ברכה לבטלה וכאן אינו אלא גורם ברכה שא"צ, ולדעת השלי"ה מובא במג"א רטו ו מותר לעשות כן בשבת, ולכאורה הי"ה יו"ט, אולם לא מבעיא שהמג"א עצמו חולק על השלי"ה אלא גם לשלי"ה היינו רק בכדי להשלים מאה ברכות, ואפשר בליל הסדר מהבוקר כבר מגיעים למאה ברכות, מכל מקום מה שדנו שלא לומר למדני היינו במקום שאסור להפסיק, והתירו כדי שלא יהא ברכה לבטלה, אבל כאן שלא אמר אלא בא"י למה שלא יאמר למדני). וכן אם אמר "אלקיי" מתוך המילה "אלקינו" יכול לומר אלקי ישראל אבינו מעולם ועד עולם (עיי' קיצור שו"ע ו ד). אבל אם המשיך ואמר כבר "נו" וכל שכן אם כבר סיים ברכת המזון, יעשה כמש"כ בשו"ע הנ"ל. **ומה שצריך ליטול ידיו** כותב המ"ב שם (ט) "דכיון שבירך ברכת המזון אסח דעתיה". **ולגבי ברכה על הנטילה**, המ"ב מציין לפמ"ג (א"א ג) שכתב "דיטול בלא ברכה ובפרט היכא שיוודע שלא הסיח דעתו שלא יברך", ובשעה"צ (ט) מציין לדברי הגר"ז (ח) דיברך על הנטילה וכותב "ונראה היכא שיוודע שלא הסיח דעתו גם הוא מודה דלא יברך". ונראה שאם יודע שהסיח דעת, אפשר דגם הפמ"ג יודה שמברך על הנטילה, ולא נחלקו אלא בסתמא שלא יודע אם הסיח דעת או לא, דדעת הפמ"ג שאינו מברך ולשועה"ר מברך, ומדברי המ"ב משמע שנוטה לדברי הפמ"ג שלא יברך. (ומש"כ הרמ"א על השו"ע הנ"ל שאחר שאכל האפיקומן "יחזור ויברך ברכת המזון" לא ידעתי מאי קמלין דבודאי חייב מן הדין לברך ברכת המזון).

הכוס, יכול לחזור וליטול ידיו ויאכול אפיקומן^{רס}.

פרק ב

מצוות אכילת האפיקומן

א: לאחר שגמר את הסעודה אוכל ממצה השמורה תחת המפה^{רע}.

ב: וצריך לאוכלו על השובע, ולא אכילה גסה^{רע}.

הערות והוספות

^{רס} השו"ע (קפב א) מביא שלשה דעות האם ברכת המזון צריך כוס, י"א שצריך כוס, י"א שצריך רק בשלשה וי"א שאינו צריך בכללי ושם במ"ב (ד) כותב שמנהג העולם להקל שלא לחזור אחר הכוס אפילו בשלשה. ומי שאכן נוהג כן, כותב המג"א (תעז ד) "וני"ל דמי שאינו נוהג בכל השנה ומברך לפעמים בלא כוס" אף עתה יאכל אפיקומן ויברך בלא כוס" והמ"ב (יא) מעתיקו. בשו"ע הרב (ח) מביא עצה נוספת "שימזוג כוס קודם ברכת המזון ולא ישתנו מיד אחר ברכת המזון אלא יגמור עליו ההלל וההגדה ואח"כ ישתנו", אלא שהוא כתב כן רק לגבי מי שבד"כ מברך על הכוס, ויל"ע אם ה"ה למי שלא מברך על הכוס בד"כ. אולם מי שנוהג בד"כ לברך ברכת המזון על הכוס, הרי אם יברך ברכת המזון יצטרך לברכו על הכוס וזה אי אפשר משום דהוי כמוסיף על הכוסות, ע"כ אם היה לו מצה שמורה בתוך הסעודה, יסמוך שבזה יצא ידי אפיקומן (שו"ע הנ"ל) ומה שאכל שאר הסעודה אחרי שאכל את המצה הזו אינו מעכב בדיעבד (מ"ב יב ועי' להלן פרק ד סעי' ג ובהערות שם), אבל אם לא אכל מצה שמורה בתוך הסעודה, אף שאכלו לכזית של מצה, אינו יכול לסמוך על זה להיות אפיקומן משום שאחרי שאכל את הסעודה אסור לאכול אחרי אפיקומן כלל דהא בעינן שהיא נאכל על השובע ועל כן צריך לחזור ולאכול את האפיקומן (מ"ב יג) ויברך ברכת המזון על הכוס וישתחו (רמ"א סוסי' ב ומ"ב יד), ולדעת השו"ע הרב הנ"ל ימזוג כוס לברכת המזון לא יברך עליו מיד אחרי ברכת המזון אלא שיגמור עליו את ההלל וישתחו אז, ויל"ע למה המ"ב לא מביאנו^י.

^י יש לציין שבדין הזה לגבי מי שזכר לאחר שברך על הכוס והוא לא אכל מצה שמורה בתוך הסעודה, ועל המצה שלפני הסעודה אינו יכול לסמוך משום שזה לא נאכל על השובע (כמבאר במ"ב יג, ולא כתב משום שאכל עוד אחרי המצה ההיא, משום שזה אינו מעכב בדיעבד כמבאר במ"ב יג) יש לו ליטול ידיו ולאכול אפיקומן ויחזור ויברך על הכוס וישתחו את הכוס מיד, והטעם שכאן לא חוששים משום מוסיף על הכוסות, לכאורה, הוא משום שאין ברירה, דאי לא יאכל עתה, לא ייצא מצוות אפיקומן, אבל המ"ב (תעז טו) כותב שאין איסור משום שתיה בין הכוסות משום שהיה בטעות. וזה צ"ע בתרתי (א) למה לא כותב בפשוטו משום דהוי בדיעבד ואין ברירה אחרת (נדחק להכניס כוונה זו בדבריו). (ב) אם טעם האיסור של שתיה בין הכוסות הוא כדי שלא ישתכר (עי' תעז ג) מ"ט הקילו "משום שהיה בטעות", הרי למעשה, סוכ"ס, הוא שתה את הכוס והו' ויכול להביאו לידי שכרות. וה' יאיר עיני.

^{רע} שו"ע (תעז א), ואמנם שבבית יוסף מביא כלבו "בשם הר"מ שאם נאבדה המצה שהניח תחת המפה לאפיקומן שיכולין לסמוך על מה שאכלו כבר ואין צריכין יותר", אך למעשה בשו"ע פסק כדעת הרוקח המובא שם שיש ליקח מצה אחרת. ואינו יוצא במה שאכל מצה לפני הסעודה, שזה לא נאכל על השבוע (מ"ב יג).

^{רע} שו"ע הנ"ל (תעז א) "לאחר גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה תחת המפה... זכר לפסח הנאכל על השובע". וכמה טעמים נאמרו שצריך לאכול את המצה על השובע; (א) רש"י (פסחים פו. "אין") ורשב"ם (קט: "כגון") "אכל באחרונה על השבע, שכן חובת כל הקרבנות, כדקיימא לן למשחה לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלין, אין נפטרין על ידי אפיקומן". (ב) תוס'

ג: אם נאבד האפיקומן, יאכל כזית ממצה שמורה אחרת.

פרק ג

אופן אכילת האפיקומן

א: יכריז "צפון" רעג.

ב: בענין חטיפת האפיקומן ע' לעיל (סימן ו פרק ג סעי' ג).

ג: יש נוהגים לשלשל את המצות לאחוריהם וכו', לפני אכילת האפיקומן.

הערות והוספות

(ק). "מפטירין" מביא טעם בשם הירושלמי שלא יבוא לידי שיברת עצם. (ג) ותוס' בעצמו כותב "דבעינן שיהא טעם מצה ופסח בפיו" וכ"ה ברמב"ם (חמץ ומצה ח ט). (ד) בבעל המאור (כו): וכ"ה ברש"י בתענית (כו). שכי "והא דתנן אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן יש שפירשו טעמו של דבר כדי שיהא הפסח נאכל על השבע וכדי שיאמר עליו את ההלל בכרס מלאה". (ה) ובבית יוסף (תעו א) משמע שהטעם הוא כדי שלא יבוא לאכול אחריה שום דבר (ואם זה מעכב בדיעבד, ע' להלן ס"ק רפד). בספר ויגד משה (כח סוס"ק ד) מביא דברי האורחות חיים בשם יפה ללב "דאע"ג דהאוכל על השבוע גורם לו חלאים רעים כמו שכתב הרמב"ם (דעות ד טו), שומר מצוה לא ידע דבר רע דקראוהו חכמינו מיכלא דאסוותא". ובגדר אכילה גסה: המ"ב (תעו ו) כותב שאכילה גסה "היינו שאינו מתאוה כלל לאכול שאז אינו עושה מצוה מן המובחר שאף שאפיקומן הוא זכר לפסח והפסח נאכל על השבוע דהיינו שהוא שבע כבר ולכן אוכלין האפיקומן אחר גמר הסעודה מ"מ צריך שיהא לו קצת תאוה לאכול ואם לאו אין זה מן המובחר ואם שבע כ"כ עד שנפשו קצה באכילה מרוב שובע אף שדוחק עצמו לאכול אינו יוצא ידי חובתו כלל במצוה זו שאכילה גסה כזו אינה נקראת אכילה כלל. כתבו הפוסקים אל יהיה אכילת אפיקומן עליו לטורח דע"ז אין מתקיים המצוה מן המובחר". והנה, ע' לעיל (הע' רסו) שהבאנו דברי המ"ב (תעו יג) שנראה מדבריו שאם אינו אוכל על השבוע, לא יצא ידי מצוות אפיקומן, וא"כ צריך לאכול כאשר מצד אחד הוא שבע אבל מאידך מתאוה קצת לאכול, אבל אם אכל יותר עד שאינו מתאוה כלל, יצא ידי חובה אבל אינו מצווה מן המובחר, ואם אכל עד שנפשו קצה עליו או שאינו שבע כלל, לא יצא מצוות אפיקומן. אולם בלשון הרמב"ם (קרבן פסח ח ג) נראה שאכילת שובע הוא מצוה מן המובחר ולא מעיקר דין וזה לשונו "מצוה מן המובחר לאכול בשר הפסח אכילת שובע", ויל"ע. ואח"כ ראיתי בס' ויגד משה (כח סוס"ק ה) בשם דרך פיקודיך שמי שאינו יכול לדקדק שיאכל עד סמוך לשבוע, יותר טוב שיאכלנו ברעבון דהא דנאכל על השבוע הוא רק למצוה מן המובחר ובאכילה גסה לא יצא ידי חובה, עיי"ש. ולפי מש"כ שובע זה מעכב אפילו בדיעבד, ואם הוא יותר מדרגת "שבע" ונכנס ל"אינו מתאוה לאכול כלל" אין זה לכתחילה, אבל הוא יוצא ידי חובה, ורק באכילה גסה אינו יוצא, אבל בין "שבע" ל"אכילה גסה" ישנו עוד כפרת דרך. וכנראה שהוא כתב דבריו לפי הרמב"ם ששובע הוא רק מצוה מן המובחר ואפשר שהיינו רק בקרבן פסח ולא באפיקומן (כמו שהעיר הויגד משה שם).

רעב רמ"א (תעו ב), ועי' לעיל (הע' רע).

רעב עי' לעיל (סימן ב פרק ג סעי' ג והערה כא).

רעב בשו"ע הרב (תעו ד) כותב יש נוהגין ליטול האפיקומן כרוך במטפחת ומשלשין אותו לאחוריהם על כתפיהם והולכין בבית כדי אמות ואומרים כך היו אבותינו הולכין משארותם

ד: יש נוהגים לומר לפני אכילת אפיקומן "זכר לקרבן פסח שהיה נאכל על השובע"רע.

ה: מצוות אפיקומן בכזית, ואם אפשר לו, יש לו לאכול ב' כזיתים"ע.

ו: נשים, אע"פ שחייבות הן באכילת אפיקומן, אינם חייבות לאכול שני כזיתים"ע.

ז: באכילת הכזיתים של אפיקומן לא צריך לאכלם בבת אחת"ע.

הערות והוספות

צורות בשמלותם על שכם, והוא מוסיף שהיום לא נוהגים כן אלא מוציאין אותה מהמפה ואוכלים אותה מיד. וכבר כתבנו לעיל (סימן ו פרק ג סעי' ב הע' קד) שאע"פ שמדברי השו"ע הרב משמע שהיו נוהגים לעשות כן מיד לפני אכילת האפיקומן, אולם מדברי שאר הפוסקים משמע שהיו עושים כן אחרי יחץ, עיי"ש.

רע"ה כף החיים (תעז א) ועיי" ס"ק הבא.

רע"ה אע"פ שבספר החינוך (כא) הלשון הוא שיאכל "מעט" מצה משמע שאינו צריך אפילו כזית, להלכה כותב השו"ע (תעז א) שיאכל כזית (והיינו, אע"פ שאין מברכים עליו ועיי"כ אין לגביו את הסברה ש"אין אכילה פחות מכזית" כדלעיל הערה קפא, מכל מקום צריך כזית משום שהוא זכר לפסח), ובמ"ב (א) כותב טוב שיאכל שני זיתים אחד זכר פסח ואחד זכר למצה הנאכלת עימו. הב"ח (תעז יא) מסביר שהטעם שאוכלים שני כזיתים "ומשום דלהרא"ש (ע"י לעיל הערה רסד) אין אכילה זו אלא זכר לפסח ולא לשם חובת אכילת מצה ולפירוש רשב"ם (בהערה שם) היא משום חובת מצה הנאכלת עם הפסח על כן צריך שני זיתים ולא סגי כזית אחד לאפוקי נפשיה מפלוגתא" (פירוש דלפי רשב"ם צריך כזית לפסח וכזית למצה הנאכל עימו), ובחיי אדם (קל יד) כותב שאחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה (ועיי"כ ה"ח תעז א, וביגד משה כח ג אם צריך "לומר" שאוכל שני כזיתים אחד זכר לפסח וכו'). ובמהר"ל (סדר הגדה לח) כותב טעם לשני הכזיתים משום דחביבה משאר המצות דשיעורם כזית. והב"ח (תעג) והפמ"ג (תעז א"א א, ע"פ ביאור של השבט הלוי ט קא) כותבים שהטעם הזה אין לו יסוד. ואם קשה עליו לאכול שני כזיתים, כותב השו"ע הרב (תעז ג) שעל כל פנים לא יפחות מכזית, וכ"ה בקובץ מבית הלוי ובכ"ח (סוסי"ק א), ושם הוסיף שיכוון שהוא זכר לפסח וכדברי השו"ע כאן. אלא, שזה תלוי במחלוקת הראשונים הנ"ל אם זה זכר לפסח או זכר למצה הנאכלת עימו, ולפי זה אפשר שיש לכוון שהכזית הוא מר כדאית ליה ומר כדאית ליה (וכעין מש"כ בביה"ל כה ה "וטוב", ויגד משה כח ג). ומסתבר שעדיף שני כזיתים מן השיעור הקטן מאשר כזית אחת מהשיעור הגדול.

רע"ה הפרי מגדים (תעט מ"ז ב) כותב "נשים יש להם לאכול אפיקומן, דבין לפירוש רש"י ורשב"ם (שסבירא להו שעיקר דין אכילת מצה הוא) אפיקומן (ועל כן הוא) מצה (של) חובה, ובין למה שכתב המחבר (תעז א שמה שואכלים אפיקומן אינו אלא) זכר לפסח, (מכל מקום) נשים חייבות במצה, ובראשון חובה", וכ"כ המ"ב (תעז ב) ע"פ שו"ע (תעב יד) משום שאף הן היו באותו הנס (מ"ב תעב מד). ובספר ויגד משה (כה סוסי"ק ג) מביא בשם "הגדה חיים לראש" שלא יתן לזקן וחלוש ולנשים וקטנים ב' זיתים כי להם בזית אחד סגי, וכותב עליו הויגד משה שעכ"פ יאכל קצת יותר מכזית.

רע"ה עיי' לעיל (סי' ט פרק ד סעי' הערה כא) שלגבי מצה י"א שיש לאכול את הכזיתים בבית אחת, אולם לגבי אפיקומן, כתוב בהליכו"ש (ט נד) שמסתבר שאין לו לאכלם בבת אחת אלא בזה אחד זה, ומציין (אוה"ה 355) שזה דלא כמש"כ בהגדת חת"ס שנהג ללעוס ב' זיתים מעט מעט ולבלעם ביחד. וטעמו דמר (עיי"ש דב"ה קה) מתוך דברי הב"ח בס"ק דלעיל שהטעם שואכלים

ח יאכלנו בהסבה, ואם שכח להסב, עי' הערה יט.

ט: אין לאכול את האפיקומן בשני מקומות.

י: ואם נרדם לאחר שהתחיל לאכול את האפיקומן, אסור להמשיך לאוכלו כאשר מתעורר דהוי כאוכל בשני המקומות.

הערות והוספות

שני כיוונים הם כדי לאפוקי נפשיה מפלוגתא הרא"ש והרשב"ם, ולדעת הרא"ש מסתבר שאין לאכול את ה' כזיתים ביחד, ע"כ כך ראוי לנהוג (ויש לעיין לפי טעם המהרי"ל שאוכלים שני כזיתים משום חביבות, האם יש חביבות יתר לאכול אותם ביחד או בזה אחר זה).

רע"ט שו"ע (תע"א) "ויאכלנו בהסיבה". ואם שכח להסב, דעת הפרי חדש שהואיל והרמב"ם לא הזכיר הסבה בכזית זו, וכן יש ללמוד בדברי הירושלמי, על כן, עכ"פ בדיעבד יש לסמוך על זה (ואיברא, יש מקום להעיר על ראייתו מדברי הרמב"ם ממה שבהל' חמץ ומצה ז' ח שכותב "ויאמתי צריכין הסיבה וכו'", ולא הכליל אכילת אפיקומן ברשימה, אך יש לומר שהרמב"ם הוא לשיטתו במה שכותב – שם ח ט – שמה שאין אוכלים אחרי האפיקומן כלום הוא "כדי שיהיה הפסק סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו שאכילתו היא המצוה", אבל לא משום שהוא זכר לפסח, וע"כ אינו צריך בו הסבה, אבל השו"ע שנוקט בדברי הרא"ש שאכילת אפיקומן הוא זכר לפסח, ובאכילת הפסח ודאי היה צריך הסבה מן הדין, אפשר שגם באפיקומן יהא הסבה מעכב). וכן הוא בשו"ע הרב (תע"ד) ובחיי אדם (קל יג) שאין לאכול אפיקומן שוב משום שאסור לאכל כלום אחרי האפיקומן. המשנה ברורה (תע"ב) על מש"כ השו"ע (ז) "כל מי שצריך הסיבה, אם אכל או שתה בלא הסיבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהסיבה" כותב "מיהו באפיקומן אם שכח לאכלו בהסיבה לא יחזור ויאכלנו דהא אסור לאכול שני פעמים אפיקומן" והוא מדברי החיי אדם (הני"ל). אולם, המשנה ברורה עצמו כאן (תע"ד) כותב "בדיעבד אם שכח ואכלו בלא הסיבה א"צ לחזור ולאכול אם קשה עליו האכילה", מבואר שרק אם קשה עליו האכילה אינו צריך אבל בלא"ה צריך לחזור ולאכול, וזה דלא כמש"כ בס' תעב. הגאון בעל אגרי"מ (ג סז) נשאל על הסתירה הזאת ועונה "נראה דבסימן תע"ז איירי כשעדיין הוא קודם בהמ"ז וגם קודם שנטל ידיו ולא אמר ה' לך ונברך שודאי רשאי לאכול מצה אפילו הרבה זיתים לאפיקומן, ולכן אף כשכבר אכל כזית לאפיקומן ודאי יש לו להחמיר כשיטת רש"י ורשב"ם שיאכל עוד כזית אחר לאפיקומן, ורק כשקשה עליו האכילה אין לחייבו לאכול יותר, ובסימן תע"ב איירי המ"ב אחר בהמ"ז, ואף אחר שנטל ידיו ואמירת ה' ונברך שאם נפטר באפיקומן שאכל בלא הסיבה אסור לאכול, משום דאם באמת יצא אין זה שוב אתכא דרחמנא שבזה איכא חשש איסור, אסור לו לאכול אפיקומן אחר בשביל הסיבה אף שלא קשה עליו האכילה ואף ברוצה להחמיר" (ועי' להלן ס"ק רפד). וכ"כ בהליכו"ש (ט דב"ה ק), וא"כ לדידהו יהא נפ"מ בין קודם שברך לאחר שברך. ובשו"ת מנחת יצחק (ט מז) כותב שמה שהביא המ"ב בס' תעב דברי החיי אדם "לא פסיקא ליה לפסוק הכי, ולכן חזר וכתב (בס' תע"ז) דאם לא קשה ליה יחזור ויאכל", ולדבריו הלכה למעשה הוא כמש"כ המ"ב כאן (תע"ז).

ר"ר רמ"א (תע"א) והטעם מבואר שם באחרונים ובמ"ב (ד) "שאפיקומן זכר לפסח ופסח אינו נאכל בשני מקומות לפי שנאמר בבית אחד יאכל". ומוסיף שם המ"ב שם "וה"ה בחדר אחד מקצתו בשולחן זה ומקצתו בשולחן אחר דהוי כשני מקומות" והוא מהמג"א (ג) שמביא מכך ראיה מהגמרא (פסחים פו.) ששני חבורות שאוכלים בבית אחד כשהשמש עומד למזוג (לאחד מבני חבורה שהוא עצמו אינו אוכל עמה) קופץ את פיו ומחזיר פניו עד שמגיע לחבורתו (פירש רש"י שלא יחשדהו שאוכל בשני חבורות). והא מתניתין בחדר אחד וכדמוכח, ואף על פי כן השמש צריך לקפץ פיו שלא יחשדהו כו', אלמא דאפילו בחדר אחד אסור בשני שולחנות (מחצה"ש).

רפ"א רמ"א שם בשם הטור "ולא יאכלנו בשני מקומות, דלא עדיף מאילו הפסיק בשינה דאסור

פרק ד

אכילה אחרי האפיקומן

א: אחר אפיקומן אין לאכול שום דבר^{רפ}.

ב: ומצאנו בזה כמה טעמים המובאים בהערה^{רפ}.

ג: אכל דבר מה אחרי האפיקומן ולפני ברכת המזון, יחזור ויאכל כזית מצה^{רפ}.

הערות והוספות

לאכול משום דהוי כשני מקומות^{רפ} (ועי' עולת שבת שהרמ"א תלי תניא בדלא תניא והיה צ"ל שלא יפסיק בשינה דלא עדיף מאילו היה אוכלו בשני מקומות).

^{רפ} שו"ע (תע"א), והטעם לזה מבואר בגמרא (פסחים ק"ט:) על מה שנאמר שם במשנה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן "אמר רב יהודה אמר שמואל אין מפטירין אחר מצה אפיקומן" (ואמנם שיש מחלוקת שם בגמרא, פסוק להלכה כר' יהודה אמר שמואל).

^{רפ} כמה טעמים נאמרו בדין זה; (א) הגמרא שם בפסחים (ק"ט:) אומרת "לא מיבעיא אחר מצה - דלא נפיש טעמיהו (ועל כן בוודאי שאין לאכול אחריו כדי שישאר טעמו בפיו), אבל לאחר (קרבן) הפסח דנפיש טעמיה, ולא מצי עבדיה (היינו חושב ש)לית לן בה (ומותר לאכול אחריו), קמשמע לן", מבואר שהטעם הוא כדי שישאר טעם מצה בפיו, וטעם זה מובא במ"ב (תע"א). (ב) בבעל המאור (כו: לדפיו) מקשה על הטעם הנ"ל ומביא טעם אחר וז"ל "ויש לשאול מה לנו אם נתפכח טעמו לאחר אכילתו ונ"ל טעם דבר זה כטעם שאמרו בשתיית יין שבין כוס ג' לד' שלא יפסיד קריאת ההלל" ומבואר שם שכל זמן שטעם מצה בפיו לא ישכח לומר הלל (על עצם קושיית הבעל המאור, כותב האורחות חיים, סדר ליל הפסח כח, בשם "תלמיד א' מהר"ש ז"ל" שצריך טעם מצה בפיו כיוון שחייבים לספר ביצי"מ כל הלילה). (ג) הבעל המאור שם מביא טעם נוסף "יש שפירשו טעמו של דבר כדי שיהא הפסח נאכל על השבע וכדי שיאמר עליו את ההלל בכרס מלאה" וכנראה כוונתו למה שאמרו בגמרא (תענית כו:) "לפי שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה" ופירש"י ("אלא") "מתוך שכתוב בו נותן לחם לכל בשר נאה להאמר על השבע" (ועי' שו"ע תקעה יא). (ד) ברשב"י (בפסחים שם "כגון") כותב "אסור לאכול כלום אחר הפסח שלא יאבד ממנו טעם הפסח ולפי שדינו ליאכל בסוף על השבע", והיינו שאם היה מותר לאכול אחרי האפיקומן אולי היה אוכלו באמצע סעודתו ולא על השבע.

^{רפ} כ"כ המשנה ברורה (תע"א) "ובדיעבד אם אכל אחריו שום דבר יחזור ויאכל כזית מצה שמורה לשם אפיקומן", וציין מקורו (עי' שעה"צ ב) מהא"ר דלא כחק יעקב, והוא בא"ר (תע"א ג) בשם אבודרהם, ושם לא ציין דברי החק יעקב, אולם אח"כ (תע"א ב) הביא הא"ר דברי החק יעקב (א) שכו' "ואם עבר ואכל אין צריך לחזור ולאכול אפיקומן", ולא חלק עליו (עי' שבט הלוי ה ס) נמצא לכאורה דברי הא"ר סתרי אהדדי. אולם, למעשה לכאורה גם דברי המ"ב סתרי אהדדי בזה במש"כ (תע"א יב) שאם שכח לאכול האפיקומן ולא נזכר עד לאחר שבירך פרי הגפן על הכוס אחרי ברכת המזון יסמוך על מה שאכל בתוך הסעודה שיהא זה נחשב אפיקומן "ואף דאחר אפיקומן אין לאכול שום דבר וכי"מ מ"מ בדיעבד יצא", הרי שאם אכל אחרי האפיקומן אינו צריך לחזור ולאכול כלום וזה דלא כמש"כ כאן (תע"א א). אולם, באמת הא"ר הנ"ל (תע"א ג) מתייחס לזה וכותב "היכא דאיכא חשש איסור דהיינו אחר שבירך בורא פרי הגפן דקאי שם עלה, אבל היכא שעדיין לא בירך ברכת המזון ודאי יאכל עוד אפיקומן", והיינו שמש"כ המ"ב כאן שיש לחזור ולאכול היינו לפני שבירך ברכת המזון דהואיל ולא בירך ברכת המזון אין חשש אם יאכל שוב האפיקומן, ובזה הוי הא"ר דלא כחק יעקב שהרי הוא כתב (תע"א א) "ובדיעבד אם אכל אין צריך לחזור ולאכול אפיקומן, עיין לעיל סימן תע"ז ס"ק ה", הרי

ד: וכמו כן, לכתחילה אין לשתות אחרי אכילת האפיקומן^{רפ}.

ה: אבל תה, ו"א ה"ה קפה, מותר לשתות^{רפ}.

הערות והוספות

השווה דינו למש"כ בס"י תעז ולא חילק בין לפני ברכת המזון לאחרי ברכת המזון, ובאמת הפמ"ג (תעז א"א א) כבר הקשה על החק יעקב במה שדימה שני הדינים להדדי "התם שלא להוסיף על הכוסות, מה שאין כן לכתחילה י"ל דיחזור ויאכל כזית מצה", היינו שיש לחלק כמש"כ הא"ר (בין לפני או אחרי ברכת המזון). רק שעדיין קשה למה לא כתב כן המ"ב להדיא לחלק בהכי. ואפשר דמשום דממקומו מוכח כן, שהרי הדין שלא לאכול אחרי אפיקומן מובא בשו"ע בס"י תעז, ושתי הסימנים הבאים בשו"ע הם מדין ברכת המזון וכוס רביעי (ורק אח"כ מובא איסור שתייה אחרי אפיקומן), הרי שמיידי לפני ברכת המזון בלבד ועל זה כתב שיחזור ויאכל, ולעיל שכתב המ"ב שאם אכל אחריו בדיעבד יצא, מיידי אחרי ברכת המזון (ודברים אלו עולים בקנה אחת עם דברי הגאון בעל אג"מ והליכו"ש שהבאנו לעיל, הערה רעט, בתירוץ סתירת דברי המ"ב, שלפני ברכת המזון אפשר לחזור ולאכול את האפיקומן ואין בכך חשש איסור, עיי"ש). אולם, גם לפני ברכת המזון, אין לאכול אחרי האפיקומן אא"כ יש לחוש שלא יצא או משום שלא הסב אבל בלא"ה לא (כן מוכח במ"ב תפ ט). **ולמסקנא דמילתא:** אחרי אפיקומן אין לאכול שום דבר, ואם אכל ועדיין עומד לפני ברכת המזון, יחזור ויאכל האפיקומן, ואם כבר בירך ברכת המזון, לא יחזור לאכול.

^{רפ} כמה שיטות וטעמים נאמרו בזה בראשונים; (א) הרי"ף (פסחים כז.) כותב "לא טעמין לבתר הכין כלום בר מכסא דבהמ"ז וכסא דהלילא ומאן דצחי לית ליה רשותא למישתי אלא מיא". (ב) המרדכי (רמז תריא) מביא שיטה שאפילו מים אין לשתות. (ג) הטור (תפא) לאחר שהביא דברי המרדכי הנ"ל ושכ"כ כל הגאונים כותב "ותימא מנ"ל הא דהא לא קאמר אלא אין מפטירין לאחר הפסח אפיקומן היינו שלא לאכול אבל למשתי שרי ומנהג פשוט הוא שלא לשתות יין" ובטעם הדבר, שאין לשתות יין, כותב שם הטור "ויפ" ה"ר יונה טעם למנהג לפי שחייב אדם לעסוק כל הלילה בהלכות פסח וביציאת מצרים ולספר בנסים ונפלאות שעשה הקדוש ברוך הוא לאבותינו עד שתחטפנו שינה ואם ישתה ישתכר", (ד) בחק יעקב (תפא א) כותב "הראב"ד בתמים דעים בהשגותיו על בעל המאור במסכת פסחים סימן ל' כתב הטעם שאין שותין יין אחר ד' כוסות, המנהג הוא בעבור העניים שפסקו להם ד' כוסות מן התמחוי לב' לילות, וכדי שלא ישתה יין שנתנו לו לב' לילות בלילה אחת". השו"ע (תפא א) כותב "אחר ארבע כוסות אין רשאי לשתות יין אלא מים", מבואר שלפני שסיים כל הארבע כוסות מותר לשתות הכל, אפילו אחרי האפיקומן, וברמ"א מוסיף "יוכל המשקין דין כיון" והמשנה ברורה (א) כותב "הרבה טעמים יש בזה בפוסקים יש שכתבו משום שמצוה לספר ביציאת מצרים ונפלאותיו של הקדוש ברוך הוא אפילו כל הלילה כ"ז שלא חטפנו שינה ולהכי לא ישתה שלא ישתכר ויתבטל ממצוה זו, ולפי סברא זו דוקא יין או שאר משקה המשכר, ויש שכתבו דלא יהא נראה כמוסיף על הכוסות שנראה כמתחיל בסעודה אחרת ולפ"ז כל חמר מדינה אסור אף שאינו משכר, ויש שכתבו משום שלא יתבטל טעם מצה מפיו ע"י שתייתו וכמו שאסרו לאכול אחר הסדר מטעם זה ולפי טעם זה כל משקה אפילו אינו חמר מדינה ואינו משכר אסור, ומסתמת דברי המחבר ורמ"א משמע שדעתם להחמיר ככל הני טעמים". וא"כ למעשה המ"ב מסיק שלכתחילה נכון להחמיר בכל דבר שמבטל טעם מצה (וצ"ע ממש"כ המ"ב עצמו לעיל, תעז ה, שלאחר כוס שלישי מותר לשתות משקין שאינם משכרין ואינו חמר מדינה).

^{רפ} מ"ב (תפא א), ושם כתב שה"ה דאינגבע"ר וואסע"ר (מי זנגביל) ועפ"ל טראנק (משקה תפוחים) אא"כ הוא עשוי ממה שכותש את התפוחים בבית הברד ויש להם טעם גדול שיש אוסרים, ויש שכתבו שגם לאקר"ץ מותר. ובבאר היטב (א) הוסיף שיש שהתירו לשתות קפה (ופשוט שהיין בלי חלב, ולא רק משום שאכל בשרי אלא גם משום שטעם החלב מבטל טעם המצה), ולגבי שתיית טב"ק כתב שהשומר נפשו ירחק מזה.

ו: ובמקום צורך גדול יש להתיר לשותות משקין שאין משתכרים^{יז}.

ז: ואם חטפתו שינה והתעורר, מותר לשותות^{יח}.

פרק ה

חביבות האפיקומן

א: בענין נשיקת האפיקומן עי' במש"כ לעיל^{יט}.

ב: יש הנוקבין חתיכת אפיקומן לתלותו והוא סגולה להינצל מפורעניות^י.

הערות והוספות

^{יז} מ"ב (תפא א) ומוסיף "ובפרט בליל שני בודאי יש להקל בשאר משקין שאין משכרין" (ואפשר משום דצריך טעם הראב"ד, לעיל הערה רפה שאינו נוגע בלילה השני). בהליכו"ש (ט נח) כותב שאח רפואי שצריך להיות ער כל הלילה יש להתיר לו אפילו לאכול אחרי חצות משום שיהיה קשה לו לשהות בלי אכילה ושתיה במשך זמן רב כל כך (דב"ה קיב). ועי' עוד להלן (סימן טז פרק ג סעי' א-ד) בדין סיפור יצי"מ לאחר שחטפתו שינה.

^{יח} להלן (סימן טז פרק ג סעי' ד) ובהערה (שפז) ביארנו האם יש חובת סיפור יצי"מ לאחר שחטפתו שינה, ולדעת החק יעקב (תפא א) והפרי מגדים (א"א שם בהקדמה לסימן) בשמו, לאחר שחטפתו שינה פטור מסיפור יציאת מצרים (ואינו חייב שוב להמשיך לספר ביצי"מ אחרי שמתעורר, עיי"ש) ומותר שוב לשותות כל צורכו. ועי' בשו"ע הרב (תפא א) "אחר ד' כוסות נהגו כל ישראל מדורות הראשונים שלא לשותות יין או שאר משקה המשכר לפי שחייב אדם לעסוק כל הלילה בהלכות פסח וביציאת מצרים ולספר בניסים ונפלאות שעשה הקדוש ברוך הוא לאבותינו עד שתחטפנו שינה ואם יהא מותר לו לשותות יש לחוש שמא ישתכר ולא יעסוק ויספר כלל אבל לאחר שחטפתו שינה מותר לו לשותות", ואפשר שהרב דייק בלשונו, שבתחילה כתב שחייב סיפור יצי"מ הוא עד "שתחטפנו שינה", ואפשר היינו כשראשו כבד עליו (כבס"ק שפז) או שיעור אחר, אבל לגבי היתר שתיין יין כותב שהוא כאשר "חטפתו שינה" (ולא תחטפנו), והיינו שרדם בפועל. וא"כ כשראשו כבד עליו ורוצה לישון עדיין אסור לשותות, אבל אם נרדם והתעורר, מותר. ומ"מ מכל הפוסקים משמע שלא הותרו אלא שתייה, אבל אכילה אסורה כל הלילה אף אם ישן והתעורר, ויל"ע בטעם הדבר.

^{יט} סימן ח בפרק ב סעי' ו (ובהערה קעז) ושם ע"פ המשנה ברורה ובשם הנטעי גבריאלי, שיש חילוקי מנהגים בזה.

^י נקיבת האפיקומן מוזכרת במג"א (תק ז) ומובא שם במ"ב (טו). והדברים מובאים ג"כ בבאר היטב (תעז ד) ובחק יעקב (תעז ג) ועוד. ובשערי תשובה (ד) כותב בשם השבו"י שלא שמע טעם לזה, וכותב שיש בזה משום זכרון ליציאת מצרים. ועי' בכה"ח (תעז ו) כותב "יש נוהגין לשבור חתיכה מאפיקומן ולנקות אותה ותולין אותה". ויש קצת מקום עיון שהשו"ע הרב (תעז יא) כותב "הנוהגין לנקוב חתיכת אפיקומן ולתלותה, אין בזה איסור משום נוקב ביום טוב", ומשמע שמותר לכתחילה לעשות כן, ואילו בהל' שמירת הגוף (נכו"מ סעי' ט) כותב "פת תלויה באויר קשה לעניות", ואח"כ ראיתי מובא בשם "קיצור שלי"ה" (הנהגת ליל הסדר) שהביא הנמהג לתלות האפיקומן וכותב שלא נמצא כן בשום ספר, ואין לעשות כן משום ביזוי אוכלים. ובקובץ מבית הלוי מביא בשם מהרי"ץ דושינסקי לשמור חתיכה מן האפיקומן בבית וכנראה לאו דווקא לתלות אותו. איברא, מדברי השערי תשובה הנ"ל שהוא משום זכר ליציאת מצרים, צריך להיות במקום הנראה תמיד לעין.